

TƏHSİLƏLƏNLƏRİN NARKOTİK VƏ PSİXOTROP MADDƏLƏRDƏN QORUNMASI ÜZRƏ İŞİN TƏŞKİLİ

PİRALI ƏLİYEV

Pedaqogika üzrə elmlər doktoru, professor, Bakı Slavyan Universitetinin pedaqogika və psixologiya kafedrasının müdiri.

E-mail: piralibexbud56@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0003-2420-1125>

Məqaləyə istinad:

Əliyev P. (2023). Təhsilənlərin narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən qorunması üzrə işin təşkili. *Azərbaycan məktəbi*. № 1 (702), səh. 41–52

DOI:

<https://doi.org/10.30546/2617-8060.2023.1.41>

Məqalə tarixçəsi

Göndərilib: 22.12.2022

Qəbul edilib: 18.01.2023

ANNOTASIYA

Son vaxtlar dünyada gənc nəsil arasında narkotik vasitə və psixotrop maddələri qəbul edənlərin sayı getdikcə artmaqdadır. İnzibati qadağa və cəzaların verilməsinə baxmayaraq, bu sahədə müsbət nəticə əldə etmək müşkülə çevrilib. Bu araşdırmada məqsəd gənc nəslin zərərli vərdislərdən qorunmasının optimal yollarını tapmaqdan ibarətdir. Bunun üçün ümumtəhsil məktəblərində təhsilənlərin narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadəsinin mövcud vəziyyətini öyrənmək məqsədilə müəllimlər, valideynlər və şagirdlər arasında anket sorğusu keçirilib. Suallar üzrə cavablar ümumiləşdirilib və iştirakçılar maarifləndirmə sahəsində ehtiyaclarına görə qruplaşdırılıb. Məqalədə aparılan araşdırmanın nəticəsi olaraq ümumtəhsil məktəblərində narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadənin qarşısının alınması üçün hazırlanan və tətbiq olunan maarifləndirici təhsil proqramı üzrə həyata keçirilən məqsədyönlü işlərin müsbət nəticəsindən bəhs olunur.

Açar sözlər: Narkotik vasitə və psixotrop maddə, qanunsuz dövriyyə, zərərli vərdiş.

ORGANIZATION OF WORK TO PROTECT STUDENTS FROM DRUGS AND PSYCHOTROPIC SUBSTANCES

PIRALI ALIYEV

Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor, Head of the Department of Pedagogy and Psychology of Baku Slavic University.

E-mail: piralibexbud56@mail.ru

<https://orcid.org/0000-0003-2420-1125>

To cite this article:

Aliyev P. (2023). Organization of work to protect students from drugs and psychotropic substances. *Azerbaijan Journal of Educational Studies*. Vol. 702, Issue I, pp. 41–52

DOI:

<https://doi.org/10.30546/2617-8060.2023.1.41>

Article history

Received: 22.12.2022

Accepted: 18.01.2023

ABSTRACT

Recently, the number of people taking narcotics and psychotropic substances among the young generation growing up in the world is increasing. Despite the imposition of administrative bans and penalties, it has become difficult to achieve positive results in this area. The purpose of this study is to find the optimal ways to protect the growing young generation from harmful habits. For this, we organized a survey among teachers, parents and students to find out the current situation of the use of narcotics and psychotropic substances by students in secondary schools. Responses to the questions were summarized and participants were grouped according to their educational needs. As a result of the research, an educational program was developed and implemented to prevent the use of narcotics and psychotropic substances in secondary schools. Targeted activities carried out under that program gave positive results.

Keywords: Narcotic drugs and psychotropic substances, illegal trafficking, harmful habit.

GİRİŞ

Müasir dövrdə cəmiyyətin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri gənclərin narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrin qəbulundan qorunmasıdır. Dövlət gənc nəslin sağlamlığının qayğısına qalır və bu məsələnin həllini əks etdirən normativ hüquqi sənədlər qəbul edir.

«Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası»nda¹, BMT-nin «Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyası»nda², «Uşaq hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu»nda³, «Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu»nda⁴, «Azərbaycan Respublikasında Təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası»nda⁵, «Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları (kurikulumları)»nda⁶, «Ümumi təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu»nda⁷, «Əhəlinin sağlamlığının qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu»nda⁸, «Sanitariya-epidemioloji salamatlıq haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu»nda⁹ uşaq-gənclərin sağlamlığı məsələsinə geniş yer verilməsinə baxmayaraq, mütəxəssislərin fikrincə, dünya miqyasında narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadənin azalması barədə nikbin fikir söyləmək çətindir.

PROBLEMİN TƏDQIQI VƏZİYYƏTİ

Psixoloji və pedaqoji ədəbiyyatda narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadənin qarşısının alınması problemi tam öyrənilməyib, aparılan araşdırmalar isə daha çox tibbi və hüquqi xarakter daşıyır. Son illərdə

nəzəri və praktik səviyyədə pedaqogikada gənclər arasında narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadənin qarşısının alınması sahəsində müəyyən tədqiqatlar aparılsa da (Beloqurov, 1999; Motuqina, 1997; Buyanov, 1990; Qabiani, 1990; Qurski, 1988; Makeyeva, 2000; Özden, 1992 və b.), təhsil sistemində bu sahədə pedaqoji maarifləndirici konsepsiyanın olmaması, elm sahələrinin əlaqələndirilməməsi və mütəxəssislərin profilaktik fəaliyyətinin pedaqoji modellərinin həyata keçirilməsinə praktik yanaşmalar, maliyyələşdirmə məsələləri pedaqoji səylərin cəmləşməsinə ciddi maneə yaradır.

PRAKTİK VƏZİYYƏT

Ümumtəhsil müəssisələrində narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadənin qarşısının alınması sahəsində müasir pedaqoji vəziyyətin təhlili profilaktikanın real həyatdan təcrid edilməsi ilə bağlı bir sıra ziddiyyətləri qeyd etməyə imkan verdi: nəzəriyyənin praktikadan geri qalması; bu sahədə systemsiz təlim və tədris prosesi; müasir reallıqların qarşıya qoyduğu vəzifələri həll etmək üçün müəllimlərin pedaqoji təhsil səviyyəsinin yetərli olmaması. Bundan əlavə, makro-sosiumun gənc nəsə dağıdıcı təsirlərinin genişlənməsi praktik olaraq müəllimlərdən bu təsirlərə qarşı hazır olmalarını, məktəbdə vaxtında, əlaqələndirilmiş və yönəldilmiş tərbiyə işləri aparmaq bacarığı tələb edir. Uşaq və gənclərin narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadənin qarşısının alınması üzrə vahid tərbiyə konsepsiyasının mövcud olmaması bu sahədə

¹ Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı, 2014.

² BMT-nin Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyası. Bakı, 1998.

³ Uşaq hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1998.

⁴ Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2009.

⁵ Azərbaycan Respublikasında Təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. "Azərbaycan müəllimi" qəz., 2013, 25 oktyabr.

⁶ Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları (kurikulumları). Bakı, 2010.

⁷ Ümumi təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2019.

⁸ Səhiyyə haşiyələri / Alkoqolizm üzrə statistika. DST/ Avropa. 2004.

⁹ Sanitariya-epidemioloji salamatlıq haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1992.

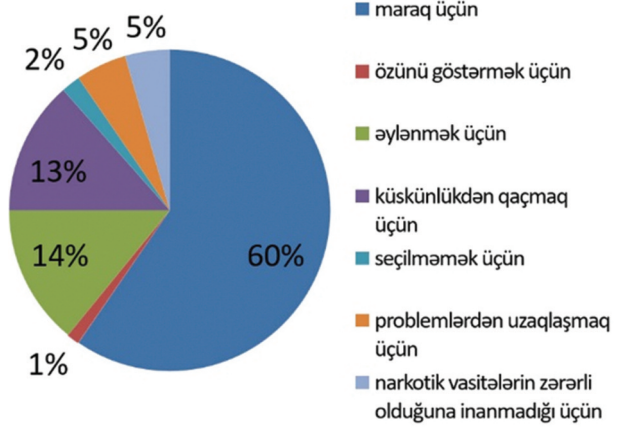
aparılan işi çətinləşdirir və müəyyən nöqsanların olmasına gətirib çıxarır. Mövcud vəziyyəti öyrənmək və maarifləndirmə işində nəticəyə nail olmaq üçün Bakı və Sumqayıt şəhərlərində, habelə Abşeron rayonunun ümumi təhsil müəssisələrində işləyən 156 müəllimlə anket sorğusu təşkil olundu. Sorğu bir neçə parametrlə təhlil olundu. Məlum oldu ki, sorğuda iştirak edən müəllimlərdən yaşca ən kiçiyinin 24, ən böyüyünün isə 67 yaşı olub. Respondentlərin mütləq əksəriyyəti qadın (92,3%), yerdə qalanı isə kişi cinsinə (7,6%) mənsubdur. “Boş vaxtınızda hansı işlə məşğul olursunuz?” sualına “Hər gün ailəmlə ünsiyyət qururam” cavabını seçənlər (87 nəfər) ümumi iştirakçıların 55,7 faizini təşkil edir. “Həyatda sizin üçün dəyərli olan nədir?” sualına iştirakçıların 41 faizi (64 nəfər) “ailədə sağlam münasibət” cavabını seçib. Digər cavabların dinamikası aşağıdakı diaqramlarda əyani şəkildə göstərilir (Diaqram 1-7).

Problemə şagirdlərin yanaşmasını öyrənmək üçün Bakının Binəqədi rayonu 100 və 283 nömrəli, Nəsimi rayonu 44 nömrəli, Xətai rayonu 29 nömrəli, Yasamal rayonu 18 nömrəli, Suraxanı rayonu 279 nömrəli, Sabunçu rayonu 72 nömrəli, Nizami rayonu 229 nömrəli, Sumqayıt şəhər 2, 9, 17, 38 nömrəli, Xırdalan şəhər 6 nömrəli, Abşeron rayonu, Saray qəsəbəsinin 3 nömrəli ümumtəhsil məktəbinin şagirdləri arasında aparılıb. Sorğuda, ümumilikdə, VII-XI sinif olmaqla 1045 şagird iştirak edib ki, onlardan 528-i qadın, 521-i isə kişi cinsinin nümayəndəsidir. “BSQ və KSQ-nin nəticələrinə görə təhsil uğurunuzu necə qiymətləndirirsiniz?” sualına şagirdlərin 425-i “orta oxuyuram”, 391-i “yaxşı oxuyuram”, 164-ü “əlaçıyam”, 69-u isə “zəif oxuyuram” cavabını verib. Digər sorğular üzrə dinamika aşağıdakı kimidir (Diaqram 8-14).

Valideynlərlə aparılan sorğunun təhlilindən məlum oldu ki, sorğuda iştirak edən 559 valideynin yaş həddi 28-45 arasındadır. Onlardan 175-i ali, 192-si tam orta, 104-ü orta ixtisas, 74-ü ümumi orta və 14-ü ibtidai təhsillidir. Valideynlərdən 520-si evli, 22-si boşanmış, 12-si dul və 5-i subaydır. Sorğuda iştirak edən valideynlərin 363-ü işsizdir. Sorğu üzrə dinamika aşağıdakı kimidir (Diaqram 15-21).

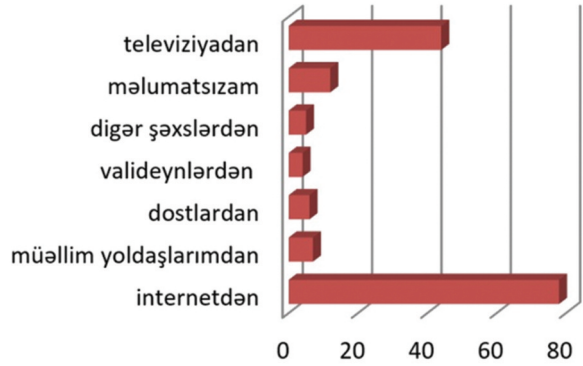
Diaqram 1

Gənclər narkotik maddələrdən nə səbəbə istifadə edirlər?

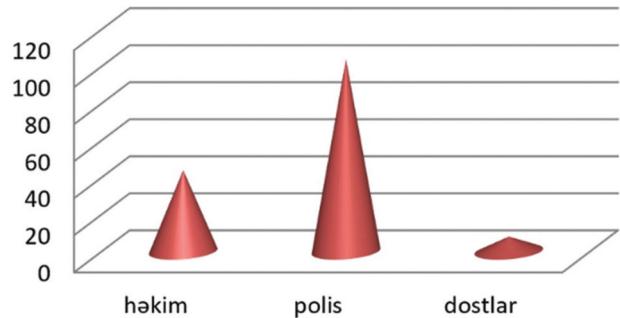
Diaqram 2

Zərərli vərdişlər haqqında hansı mənbələrdən öyrənirsiniz?

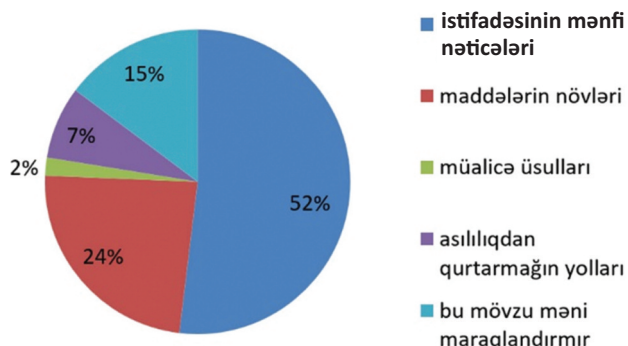
Diaqram 3

Zərərli vərdişlər haqqında ən etibarlı məlumat mənbəyini qeyd edin

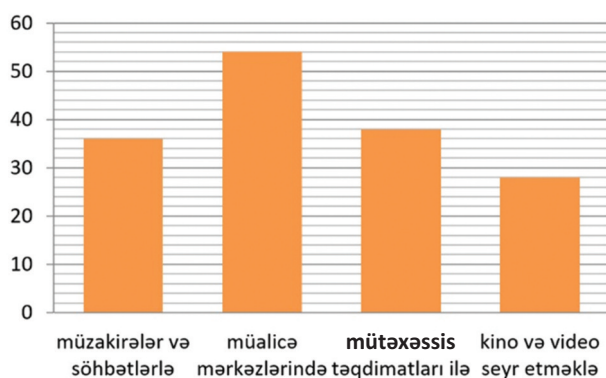
Diaqram 4

Zərərli vərdişlər haqqında nə bilmək istərdiniz?

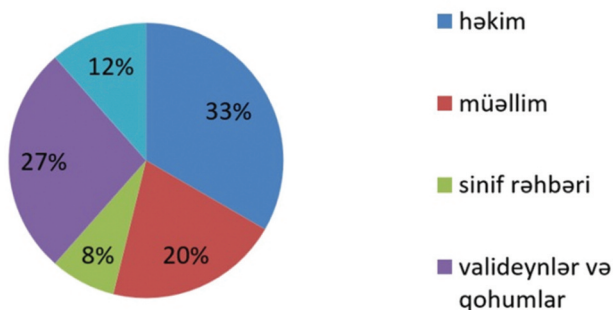
Diaqram 5

Zərərli vərdişlər haqqında biliklərinizi hansı formada almaq istərdiniz?

Diaqram 6

Uşağın sağlamlığını kim qorumalıdır?

TƏHSİL MÜƏSSISƏSİNDƏ MÖVCUD VƏZİYYƏTİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNƏ AİD YANAŞMALAR

Təhsil müəssisələrində narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadənin profilaktikasının mövcud vəziyyətinin təhlili altı əsas yanaşmanın müəyyənəndirilməsinə imkan verdi:

Məlumatlandırma – narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadənin insan orqanizminə mənfi təsirləri haqqında məlumatın verilməsi; ənənəvi yanaşma kimi effektivliyinin xeyli aşağı olması; yəni bu sahədə bilik verilir, ancaq bunlar narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadəyə mane olmur.

Emosional yanaşma – bu zaman fərdin duyğuları, təcrübələri nəzərə alınır. Bu texnika olduqca təsirlidir, lakin yanaşmanı tətbiq edərkən bilmək lazımdır ki, yeniyetmələr artıq psixoaktiv maddələrdən istifadə edirlər.

Sosial amillərin roluna əsaslanan yanaşma (Bandyra, 1977) – özünü tənziqləməyə və özünü idarə etməyə böyük əhəmiyyət verir; sosial amillərə həssaslıq uşağın biliyindən, bacarığından, dünyagörüşündən, inanclarından, əqidəsindən və öz gələcəyi ilə bağlı fikirlərindən asılıdır. Uşaqlar gələcək həyatında qarşılıqları ciddi məqsədlər qoysalar belə, psixoaktiv maddələrin istifadəsi bu məqsədlərə çatmaqda birbaşa çətinliklər yaradır. Sosial təsirlərə qarşı həssaslıq özünü düzgün qiymətləndirməməkdə, özünə inamsızlıqda və cəmiyyətdə artan sosial ehtiyacları özündə təmin edə bilməməkdə göstərir. Hesab olunur ki, zərərli sosial vərdişlərin qarşısı psixoloji dözümlülüklə alınabilir, narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadənin qarşısını isə düzgün təlim-tərbiyə ilə almaq olar. Bir çox gəncin siqaret çəkməyi dayandırması və həmyaşdqları arasında müsbət liderlərin formalaşmasında bu yanaşmanın uğurlu təsiri vurğulanır (Bandyra, 1977).

Həyatı bacarıqların formalaşmasına əsaslanan yanaşma – insanlara fəaliyyətlərini idarə etməyə və istiqamətləndirməyə, başqaları ilə birlikdə yaşamaq qabiliyyətinin inkişafına, davranışı dəyişdirmə üsullarından istifadə

edərək xarici mühitə təsir etməyə imkan verir. Yeniyyətlərin müxtəlif sosial təsirlərə, o cümlədən narkotik istifadəsinə qarşı müqavimətini artırmaq məqsədi daşıyır və tədqiqatçılar tərəfindən perspektivli qiymətləndirilir (Botvin, Schinke, Orlandi, 1988).

Narkotik vasitələrin və psixotrop maddələrin istifadəçisinin fəaliyyətində alternativ davranışa əsaslanan konsepsiya (Allison, 1989). Narkotik istifadəsi riskini azaltmaq üçün xüsusi müsbət fəaliyyətin inkişafına, fərdi şüuru inkişaf etdirməyə, əməkdaşlığa, peşəkar bacarıqların inkişafına, estetik münasibətlərin qurulmasına, yaradıcı və intellektual təcrübənin öyrənilib tətbiq olunmasına, deviant davranış qrupları üçün önləyici strategiyanın funksional ekvivalentliliyinin formalaşmasına yönəldilir (Allison, 1989).

Sağlam həyat tərzinə əsaslanan yanaşma strategiyası (Belogurov, 1999). Aşağıdakı şəkildə ifadə olunur: "Maksimum dərəcədə sağlam seçim et". Sağlamlığı möhkəmləndirməyə əsaslanan konsepsiyasının əsasını həyat qabiliyyəti, sağlam şəxsiyyətin inkişafı, sağlam həyat tərzini təşkil edir və burada insan davranışı təcrid olunmuş şəkildə deyil, şəxsiyyətin sosiallaşması ilə birlikdə götürülür (Belogurov, 1999).

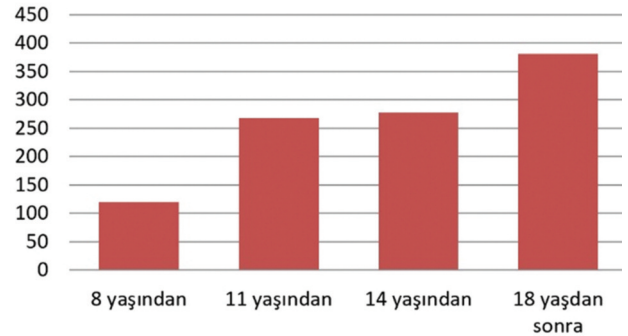
Uşaq və gənclərin narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadəsinin qarşısının alınmasına dair yanaşmaların təhlili göstərir ki, müasir dövrdə onların effektivliyi kifayət qədər aşağıdır. Müəllimlər məktəb çərçivəsində xüsusi hazırlıqlı olmalı, bütün sağlam uşaqlarla sistemli şəkildə səmərəli profilaktik işlər aparmalıdır.

Məqsəddən asılı olaraq profilaktik proqramların aşağıdakı növlərindən istifadə oluna bilər:

Universal yanaşma – narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadənin qarşısını almaq üçün əhaliyə ümumi xəbərdarlıq edilməsi; bütün iştirakçıların vahid risk faktorları var, fərdi risk faktorları qiymətləndirilmir, iştirakçılar seçilmir, bir mütəxəssis (hər hansı bir baza təhsili olan) çox sayda iştirakçı ilə işləyir, proqram əziyyətli deyil və maliyyə dəyəri aşağıdır (Kolesov, Turtsevich, 1988).

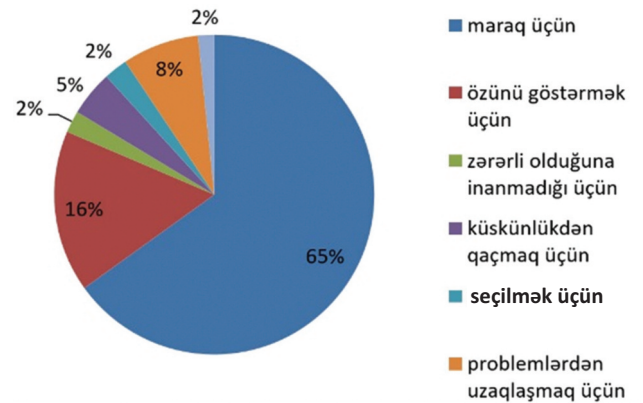
Diaqram 7

Uşaqlara zərərli vərdişlər haqqında nə zaman məlumat verilməlidir?

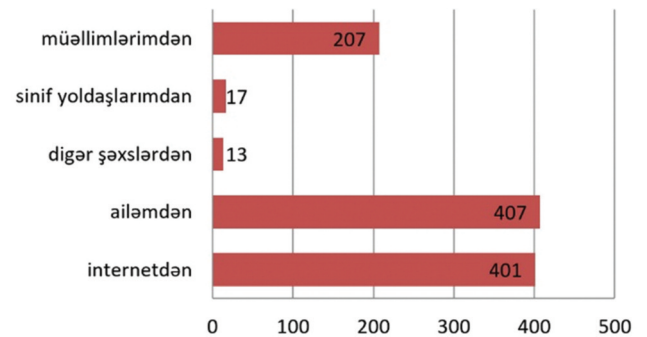
Diaqram 8

Gənclər narkotik maddələrdən nə səbəbə istifadə edirlər?

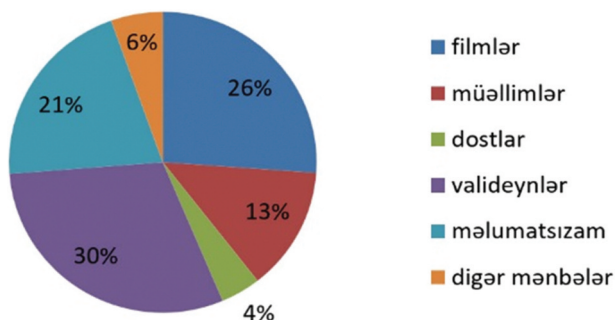
Diaqram 9

Zərərli vərdişlər haqqında hansı mənbələrdən öyrənirsiniz?

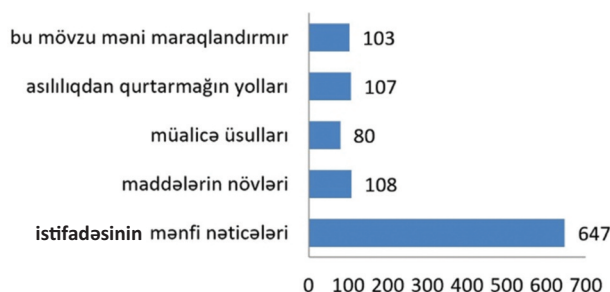
Diaqram 10

Zərərli vərdişlər haqqında ən etibarlı məlumat mənbəyini qeyd edin

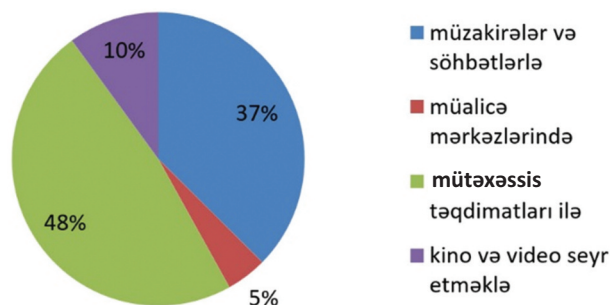
Diaqram 11

Zərərli vərdişlər haqqında nə bilmək istərdiniz?

Diaqram 12

Zərərli vərdişlər haqqında maariflənməni hansı formada almaq istərdiniz?

Seçiciyə görə yanaşma – narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadənin başlanmasının qarşısını almaq məqsədilə xəbərdarlıq. “Risk qrupu”na daxil olanlar və ümumilikdə fərdi risk dərəcəsindən asılı olmayaraq, onun hər bir üzvü üçün nəzərdə tutulub. Qrupa daxil olan uşaq və yeniyetmələrin zərərli

maddələrdən istifadə riskini müəyyən edən xüsusi testlərdən istifadə olunur. Testlərdə iştirak etmək istəyənlər könüllü olaraq dəvət edilir.

Göstəricilərə görə yanaşma (Makeyeva, 2000) – narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadənin ilk əlamətləri və bununla əlaqədar digər problemləri olan uşaq və gənclər üçün nəzərdə tutulub; iştirakçılar xüsusi üsulla seçilir, fərdi olaraq qiymətləndirilir, risk faktorları və davranış pozuntuları olduqda spesifik formada işləyir, təcrübəli heyət xüsusi formada (intensiv, ekstensiv) təlim təklif edir (Makeyeva, 2000).

Azərbaycanın və xarici ölkə alimlərinin əsərlərinin təhlili göstərdi ki, psixoloji asılılığın yaranması və inkişafının qarşısının alınması yollarını göstərən heç bir nəzəriyyəni mükəmməl saymaq olmaz. Uşaq və gənclərin narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadəsinin qarşısının alınmasında pedaqoji komponentin rolu əsaslandırılmayıb. Ümumbəşəri dəyərlərin (sağlamlıq, sevgi, təhsil) düzgün tərbiyəsi uşaq şəxsiyyətinin və xarakterinin formalaşmasına əhəmiyyətli təsir göstərir. Narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadəyə səbəb kimi uşaq və gənclərin ətraf mühitlə münasibətlərinin pozulmasını göstərmək olar. Başqa bir səbəb ailədir, bütün hallarda, uğursuz ailələrdə tərbiyə işinin düzgün qurulmaması buna gətirib çıxarır.

Narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadəyə gətirib çıxaran səbəblərdən biri də bu sahədə *təhsil müəssisəsinin fəaliyyətinin az öyrənilməsidir*. Narkotik istifadəçiləri, narkotiklərin yayılması ilə mübarizə haqqında danışarkən, narkomaniyanın reallıqdan xəyal dünyasına qaçmaq cəhdi olduğunu başa düşürlər. Ona görə də narkomaniya ilə mübarizə əvvəlcə belə bir düşüncənin səhv olmasına yönəldilməlidir. Qarşıya qoyulan problemin həllində *tərbiyə işi sistemli, məqsədyönlü olmalıdır*. Narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadə probleminin mənəvi tərəfi həm anlayışın özünüdərk etmə, həm də qarşısının alınması strategiyasını təyin etmək baxımından çox əhəmiyyətlidir. Tərbiyə prosesində əxlaqın bərpası və dəyərlərin formalaşması bütün arzuolunmaz halların qarşısını ala bilər.

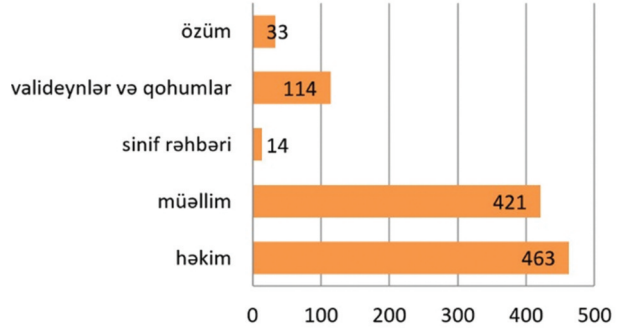
Narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadə əleyhinə proqramların (kurikulumların) tərtibində beynəlxalq və yerli təcrübənin təhlilindən belə nəticəyə gəlmək olar ki, deviant davranışın qarşısının alınması sahəsində bir neçə yenilik təqdim olunub. Bunlardan biri də *Həyat bilgisi* fənn proqramı (kurikulumu) və dərslidir. Bu, hərtərəfli, müasir, geniş, əsaslı metodoloji proqram kimi zərərli xarici təsirlərlə mübarizəyə, uşaqlarda sağlam həyat tərzini formalaşdırmağa imkan verir. Keçən əsrin səksəninci illərinin ortalarından bu proqram ingilisdilli ölkələrdə istifadə edilirdi, sonra altı il ərzində dəyişməmiş və ya qismən uyğunlaşdırılmış bir formada, demək olar, qırx ölkədə, müstəqilliyin bərpasından sonra isə Azərbaycanda tətbiq olundu.

Həyati bacarıqlar uşaqların bir-biri ilə, onlara bilik, bacarıq və səriştə aşılaxanlarla düzgün münasibət qurmasına, öz həyatına məsuliyyətlə yanaşib sağlam qərarlar verməsinə, arzuolunmaz hallara qarşı yüksək müqavimət göstərmələrinə imkan verərək zərərli davranışları minimuma endirir. Təlim sayəsində insan bu biliyi tətbiq edir, tənqidi düşünməyə başlayır, düzgün qərarlar qəbul edir, özünü və başqalarını başa düşməyə çalışır, qarşısına məqsəd qoyur, ətrafdakıların ehtiyac və arzularını nəzərə alaraq başqaları ilə necə danışıq aparmağı bilir. Müəyyən edilib ki, narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadənin qarşısının alınması ilə məşğul olan müəllimlərin profilaktik işlərə hazırlıqlarının aşağıdakı müddəalar əsasında qurulması tələb olunur:

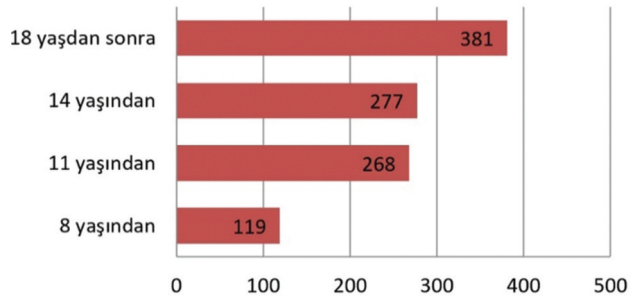
- narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadəyə qarşı müqavimətin formalaşdırılmasına təhsil prosesinin tərkib hissəsi kimi baxılmalıdır;
- narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadəyə qarşı maarifləndirici tədbirlər hazırlanmalı və tətbiq olunmalıdır.

Pedaqoji profilaktika **üç əsas komponenti** birləşdirir: uşaq və gənclərin xüsusi təlim və tərbiyəsi; hüquq-mühafizə orqanlarının dəqiq fəaliyyəti; yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən narkotik maddələrin istifadəsinə qarşı müsbət həyat alternativlərinin yaradılması (dövlətin gənclər siyasəti ilə müəyyən edilir).

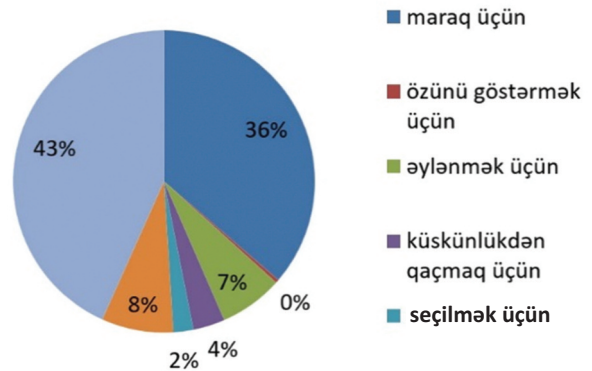
Diaqram 13 Uşağın sağlamlığını kim qoruyulmalıdır?

Diaqram 14 Uşaqlara zərərli vərdişlər haqqında nə zaman məlumat verilməlidir?

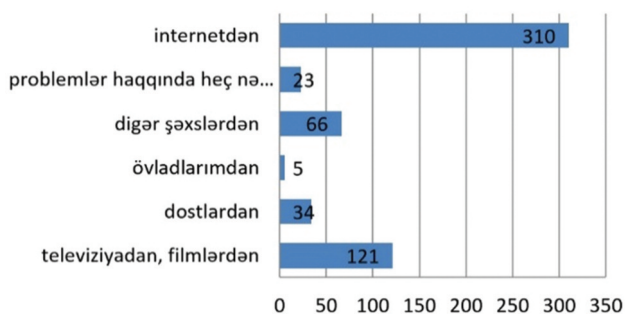

Diaqram 15 Gənclər narkotik maddələrdən nə səbəbə istifadə edirlər?

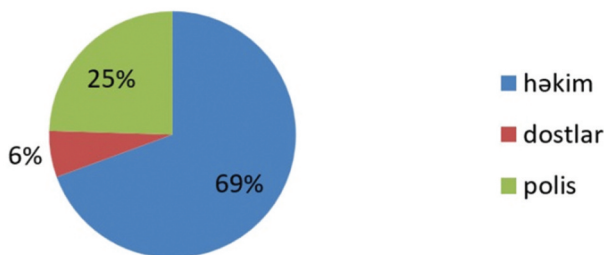

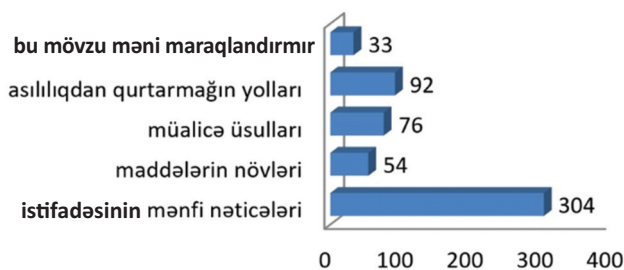
Diaqram 16 Zərərli vərdişlər haqqında hansı mənbələrdən öyrənirsiniz?

Diaqram 17 Zərərli vərdişlər haqqında ən etibarlı məlumat mənbəyini qeyd edin

Diaqram 18 Zərərli vərdişlər haqqında nə bilmək istərdiniz?

Pedaqoji maarifləndirmə aşağıdakı prinsiplər əsasında qurulmalıdır:

1) Kompleks yanaşma prinsipi. Bu problemi həll etmək üçün məktəblərin, ailələrin, daxili işlər orqanları və səhiyyə sahəsində mütəxəssislərin, digər hökumət və ictimai təşkilatların birgə səyləri lazımdır;

2) Sosial uyğunluq prinsipi. Təhsildə sosial sifarişlə razılaşdırılmış qarşılıqlı fəaliyyəti əks

etdirmək və cəmiyyətin sağlam üzvlərinin tərbiyəsi məqsədini daşıyır;

3) Fərqləndirmə prinsipi. Uşaq və gənclərin yaş və şəxsiyyətyönlü təhsili nəzərə alınaraq narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadəsinin qarşısının alınmasının məqsədi, vəzifəsi, vasitələri və planlaşdırılan nəticələrinin müəyyənləşdirilməsini təmin edir;

4) Çoxaspektlilik prinsipi. Profilaktik fəaliyyətdə müxtəlif yanaşmaların birləşməsinə nəzərdə tutur;

5) Aksioloji prinsip. Yeniyetmələrdə sağlam həyat tərzini, xeyirxahlıq, insanlara, cəmiyyətə, dövlətə və təbiətə hörmət kimi dəyərləri formalaşdırmağa xidmət edir.

Məktəblilərin narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadəsi əleyhinə maarifləndirmə işinin planı *yeddi bloka bölünə bilər*; bunların hər biri məqsəd və vəzifələrə, idarəetmə, elmi və metodiki fəaliyyət proqramına malik olmalıdır:

- *təşkilati blok* – məktəb narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadənin profilaktikası ilə məşğul olan təşkilatlarla (daxili işlər, səhiyyə, media, digər dövlət və ictimai təşkilatlar) metodik işi əlaqələndirir və əməkdaşlığı təmin edir;

- *diaqnostik blok* – region məktəblərində narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadə ilə bağlı vəziyyəti, uşaq və gənclərin məlumatlılıq səviyyəsini müəyyənləşdirmək üçün ilkin sorğu aparır, uşaqlarla psixodiaqnostik profilaktik iş aparır, narkotikə meyilliliyin mümkün amillərini və «risk qruplarını» aşkar edir;

- *elmi-metodik blok* – müəllimləri profilaktik işlərə hazırlayır, ümumtəhsil müəssisələrinin siniflərinin tərkibində «Bacarıqlı əllər» proqramını, uşaqlara həyatı davranış bacarıqlarını və sağlamlılıqlarına dəyərli münasibət bəxş etmələrini istiqamətləndirir;

- *maarifləndirici blok* – ailələrə məsləhət verir və bu işə dəstək verən valideyn qrupları ilə müəhazirələr, seminarlar və təlimlər təşkil edir, uşağın böyüdüüyü mikro-mühitdə valideynlərin uşaqlarının narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadəsinə qarşı dözsüzlü halına münasibət formalaşdırır, ailələrin

uşaqların erkən alkoqolizmə cəlb olunmasının qarşısını alır, uşaqlarla emosional davranış və onlarla qəddar rəftar hallarını aradan qaldırır;

- *informasiya bloku* – məlumatlılığı genişləndirir, bütün müsbət sosial qüvvələri narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadə əleyhinə təbliğata cəlb edir, məktəbdə və rayonda aparılan işləri kütləvi informasiya vasitələrində əks etdirir, videoçarxlar, şəkillər nümayiş etdirir.

Təcrübə zamanı şagirdlərin yaş və cinsi xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadənin səbəbləri və dinamikasını müəyyənləşdirmək üçün sosioloji tədqiqatlar aparılmalıdır. Bu zaman diqqət yetirilməsi vacib olan məqamları belə qruplaşdırmaq olar:

- mütəmadi olaraq sağlamlığın, hər bir insanın həyatı üçün vacib olduğunu aşılamanı maarifləndirmə işinin təşkili;

- müəllimlərə elmi və metodik yardım göstərmək; təlimə və seminarlara mütəxəssislər: həkimlər, psixoloqlar, hüquqşünaslar cəlb etmək;

- narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadə əleyhinə maarifləndirmə, sosial dəyişikliklərə adekvat münasibət, hər cür mənfi təsirlərin aradan qaldırılması ilə bağlı valideynlərlə işləri genişləndirmək;

- valideyn və müəllimləri uşaq və gənclərin asudə vaxtlarının təşkili işinə cəlb etmək;

- uşaq və gənclərin həyatı bacarıqlarını inkişaf etdirməyə yönəlmiş interaktiv iş metodlarına diqqət yetirmək (fikirlərini aqressiv bildirməmək, xarici təsirlərə davamlılıq, sağlamlığa ziyan vurmamaq, konstruktiv tənqidi dinləmək);

- ümumi orta və tam orta təhsil səviyyəsində şagirdlərlə eksperimenti genişləndirmək, narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadə ilə mübarizə tədbirlərinin əsas, həlledici əlaqəsi olan təhsil müəssisələrində sosial şərait yaratmaq üçün əldə edilmiş eksperiment nəticələrini dərinləşdirmək və nəzəri cəhətdən əsaslandırmaq;

- gənclərlə tütün və alkoqollu içkilər istifadə edən məktəb rəhbərliyini dəyişdirmək və onlara həvalə olunan müəssisələrdə bu halları tamamilə aradan qaldırmaq.

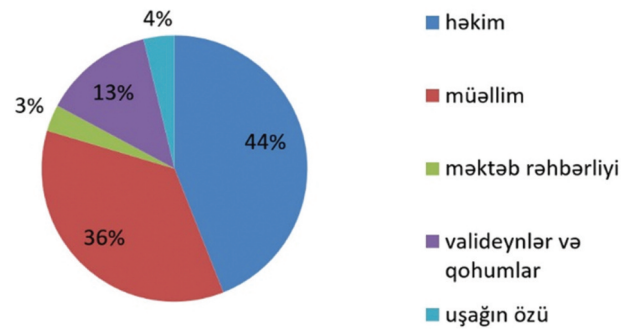
Diaqram 19

Zərərli vərdişlər haqqında maariflənməni hansı formada almaq istərdiniz?

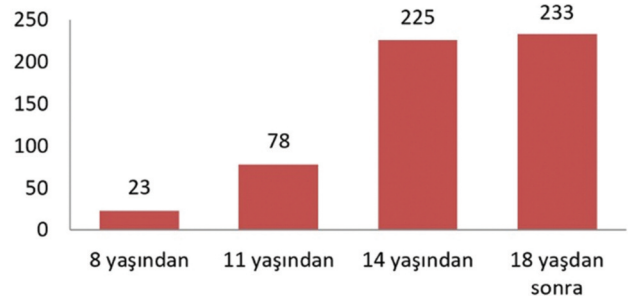
Diaqram 20

Uşağın sağlamlığını kim qorumalıdır?

Diaqram 21

Uşaqlara zərərli vərdişlər haqqında nə zaman məlumat verilməlidir?

«Faydalı vərdişlər» proqramında istifadə olunan metodik yanaşma ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan fənlər üçün ənənəvi metodologiyaya alternativdir; dərslər qurularkən, dialektik «spiralvari yanaşma» ilə didaktikanın eklektik metodlarından istifadə edilib. Bu, müəllimə narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadənin qarşısının alınması problemini müvəffəqiyyətlə həll etmək, onu

bütün lazımi tədris-metodik ədəbiyyat kompleksi ilə silahlandırmaq, sosiallaşmanın, özünü-tərbiyənin və uşağın şəxsiyyətinə xüsusi mütəşəkkil təsir göstərən üç əsas pedaqoji prosesin qarşılıqlı əlaqəsini təmin etməyə imkan verir.

TƏHSİL MÜƏSSISƏSİNDƏ ANTI-NARKOTİK TƏBLİĞATIN FORMALARI

Məktəblərdə şagirdlərə seçmə yolla ardıcıl profilaktik baxış keçirmək lazımdır. Profilaktik baxışın məqsədi narkotizmə düçar olan məktəblilərin mümkün qədər erkən müəyyən olunması və davranışlarının tənzimlənməsi üzrə konkret tədbirlərin işlənilib hazırlanmasıdır.

Narkomanlıq tendensiyalarının ilkin profilaktikasının vacib məqsədlərindən biri anti-narkotik təbliğatdır. Seminar, «dəyirmi masa», konfranslar həkim-narkoloq, yaxud həkimlər tərəfindən xüsusi plan üzrə aşağıdakı qaydada aparılmalıdır:

- pedaqoji kollektivlə hər ay bir dəfədən az olmayaraq (məsələn, sinif rəhbərləri üçün keçirilən seminarlar çərçivəsində);
- valideynlərlə hər ay bir dəfədən az olmayaraq (hər ay keçirilən valideyn iclasları çərçivəsində);
- məktəblilərlə 3-4 müəhazirə həcmində (xüsusi kurslar çərçivəsində).

Təxmini olaraq *effektiv məktəb proqramına üç komponent daxil edilir*: narkotiklərin insan orqanizminə ziyanını əks etdirən tədris komponenti; təhlükə ilə qarşılaşan və narkotiklərdən istifadə edən məktəblilərə kömək etmək üçün müdaxilə komponenti; məktəbin nizamnaməsinin və əsasnaməsinin tələblərini pozan uşaqlarla tərbiyəvi iş aparın intizam komponenti.

NARKOTİK VASİTƏLƏRDƏN VƏ PSIXOTROP MADDƏLƏRDƏN İSTİFADƏ ƏLEYHİNƏ VALİDEYN-İCMA QRUPLARININ İŞİ

Narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadənin qarşısını almaq məqsədilə dəstək qruplarını yaratmaqda valideynlər

mühüm rol oynayır. Onlar ailələri və ya icmaları narkotiklərin qəbulunun mənfi təsiri barədə məlumatlandırma, uşaqların fərdi və qrupdakı fəaliyyətinə sərhəd qoya, habelə bütün məktəblilərə yaşadları tərəfindən edilən təzyiqlərə müqavimət göstərmək və müsbət alternativlər təklif etmək üçün birgə işləyə bilirlər. Təəssüflər olsun ki, hazırda belə qruplar azdır. Bir çox valideynlərin isə narkotik qəbulunun fəsadları haqqında elmi məlumatı yoxdur. Onlar narkotik qəbul edənlərin simptomlarını ayırd edə, narkotikləri fərqləndirə bilmir, narkotiklərin qəbulunu qadağan edən qanunları dərk etmirlər. Bir çoxu əmindir ki, onların uşaqları narkotiklərdən istifadə etmirlər.

NƏTİCƏ

Təhsilalanların narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadəsinin qarşısının alınması üçün həyata keçirilən pedaqoji-psixoloji profilaktika işi müəllimdən tədris fəaliyyətini optimallaşdırmağı, bu zaman diaqnostikadan, korreksiyadan və sağlam həyat tərzinə yönəlmiş təşkilati-metodik tədbirlərdən kompleks istifadə etməyi tələb edir.

Şagirdlər arasında narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadənin effektiv pedaqoji profilaktikası məktəbin aparıcı rolunu qoruyub saxlamaqla, müxtəlif təşkilatlarla inteqrasiya olunmuş, çoxölçülü və əlaqəli formada mümkündür. Təhsilalanlar tərəfindən narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadənin effektiv profilaktikası, psixoaktiv maddələrin istifadəsinin əhəmiyyətli dərəcədə azaldılması üçün müəyinəyə əsaslanan erkən diaqnoz qoyulması əsas şərtidir. Beləliklə, qeyd olunan neqativ hallar üzrə profilaktik tədbirlərin rolu təhlil edilərkən məlum oldu ki:

1. Ümumtəhsil məktəblərində bütün şagirdlərlə məktəb fənləri çərçivəsində sisemli şəkildə xüsusi hazırlanmış müəllimlər tərəfindən aparılan profilaktik işin effektivliyi müsbət nəticə verir.

2. Müəllimlərin və valideynlərin iştirakı ilə təhsilalanlar üçün həyatı bacarıqları formalaşdırın müasir metodologiya ilə ixtisaslaşdırılmış

bir proqram əsasında yeni modelin yaradılması zəruridir.

3. Yaşından və müəyyən sosial qrupa mənsubiyyətindən asılı olmayaraq bütün uşaqlara yönəlmiş pedaqoji profilaktik proqramların əsasını ümumbəşəri dəyərlərin (sağlamlıq, sevgi, təhsil) tərbiyəsi, uşaqlar və gənclər üçün şəxsiyyətin xarakterinin formalaşmasına həlledici təsir göstərən dəyərlər təşkil edir.

4. Narkotik vasitələrdən və psixotrop maddələrdən istifadə əleyhinə tibbi-pedaqoji profilaktik tədbirlər məktəblilər üçün narkotik maddələrin istifadəsinin real ehtimalını proqnozlaşdırən üç əsas komponentə əsaslanır: təhsilalanların təlim və tərbiyəsi; yetkinlik yaşına çatmayanların narkotik əleyhinə təhlükəsizliyini təmin edən hüquq-mühafizə orqanlarının dəqiq fəaliyyəti; yetkinlik yaşına çatmayanlar tərəfindən narkotik maddələrin istifadəsi üçün müsbət həyat alternativlərinin yaradılması (dövlət siyasəti ilə müəyyən edilir).

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

- 1 Allison, F. (1989). Implications of the Ontario Student Drug Survey for School-based Prevention Programs. Alcohol and Drug Addiction Research Foundation. Toronto.
- 2 Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası. Bakı, 2014.
- 3 Azərbaycan Respublikasında Təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası. "Azərbaycan müəllimi" qəz., 2013, 25 oktyabr.
- 4 Bandura, A. (1977). Social Learning Theory Englewood Cliffs. NY Prentice Hall, 66p.
- 5 Belogurov, S.V. (1999). Populyarno o narkotikakh i narkomanakh. Kniga dlya vsekh. SPb.; M.: Nevskiy dialekt. Izdatel'stvo BINOM, 128 s.
- 6 Berezin, S.V., Lisetskiy, K.S., Motygina, I.A. (1997). Psixologiya ranney narkomanii. Samara, 64s.
- 7 BMT-nin Uşaq hüquqları haqqında Konvensiyası. Bakı, 1998.
- 8 Botvin, G. (1990). et al Addictive Behavijbs, VI5 44-63 p
- 9 Botvin, G., Schinke, S.P., Orlandi, M.A. (1988). Crissis. V 10 162-77p.
- 10 Buhlinger, G., Bohmer, K. (1991). Drug Prevention in School Documentation of the European Conference October. 24-34 p.
- 11 Burian, W. (1994). das Modlinger Modell Die psychodynamische Behadlung der Droqenabhanqigkeitunddiearbeit der therapeutischenGemeinsehaft Suchtkrankheit Dac Kalksburqen Modell und die Eutwichlbnq der Behandlung Abhanqiqer Vien Sprinqer Verlad. 316-332 s.
- 12 Buyanov, M.I. (1990). Razmyshleniya o narkomanii. M.: «Prosveshcheniye», 69s.
- 13 Cadoret, R. Troughnton, E.O., Gorman, T.W., Heywood, E. (1986). Arch qen Psychiat. vol 43, 1131-1136 p.
- 14 Əhalinin sağlamlığının qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1997.
- 15 Gabiani, A.A. (1990). Na krayu propasti: narkomaniya i narkomany. M., 220s.
- 16 Gurski, S. (1988). Vnmaniye narkomaniya. M.: Meditsina, 144s.
- 17 Kapaklıkaya, İ. (1986). Uyuşturucu ve gençlik. Yeni Asya Yay. İstanbul.
- 18 Kolesov, D.V., Kazakov, L.X., Pleshkova, G.V. (1992). Profilaktika narkomanii i toksikomanii sredi shkol'nikov (posobiye dlya uchiteley). M. 19 s.
- 19 Kolesov, D.V., Turtsevich, S.V. (1988). Narkotizm: sushchnost' i profilaktika. M., 48 s
- 20 Makeyeva, A.G. (2000). Rannyya profilaktika narkotizma u detey i podrostkov. M., 34 s.
- 21 Nikolayeva, L.P., Kolesov, D.V. (2000). Uroki profilaktiki narkomanii v shkole. Posobiye dlya uchitelya. Moskva-Voronezh, 30s.
- 22 Özden, S.L. (1992). Uyuşturucu madde bağımlılığı. Nobel tip kitabı. İstanbul, s.83.
- 23 Sanitariya-epidemioloji salamatlıq haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1992.
- 24 Səhiyyə haşiyələri / Alkoqolizm üzrə statistika. DST/ Avropa. 2004.
- 25 Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı: Hüquq ədəbiyyatı, 2009.
- 26 Uşaq hüquqları haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 1998.
- 27 Ümumi təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 2019.
- 28 Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları (kurikulumları). Bakı, 2010.